

ЗАКОННАСЦЬ І СПРАВЯДЛІВАСЦЬ У ПАЛІТЫКА-ПРАВАВОЙ ДУМЦЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ І РЭФАРМАЦЫІ

І. У. Вішнеўская

*дацэнт кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін, кандыдат
гістарычных навук, дацэнт
Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, г. Мінск,
Беларусь*

У артыкуле аналізуюцца праблемы праваразумення, прымянення права, законнасці і справядлівасці юрыдычных рашэнняў, выбару паміж строгім падпарадкаваннем суддзяў закону і магчымаму адыходу ад яго дзеля справядлівасці, узнятыя правазнаўцамі рэнесансавай Беларусі.

В статье анализируются проблемы правопонимания, применения права, законности и справедливости юридических решений, выбору между строгим подчинением судьи закону или возможному отходу от него во имя справедливости, поднятые правоведами ренессансовой Беларуси.

The article analyzes the problems of law understanding, the application of law, legality and fairness of legal decisions, the choice between strict subordination of a judge to the law or a possible departure from it in the name of justice raised by legal scholars of the Renaissance Belarus.

Менталітэт беларускай інтэлектуальнай эліты, яе прававыя погляды ў XVI-XVII стст. фарміраваліся пад уздзеяннем агульнаеўрапейскіх ідэалагічна-цывілізацыйных працэсаў Адраджэння і Рэфармацыі. Беларускія мысліцелі ставілі і імкнуліся вырашаць такія актуальныя праблемы як сутнасць права і яго паходжанне, суадносіны маралі і права, палітычныя і прававыя свабоды, прававая няроўнасць і прававы статус саслоўяў, сутнасць закону і прававой дзяржавы, законапраўе і беззаконне, юрыдычная адказнасць, інтэрпрэтацыя і рэалізацыя закона, суадносіны духа і літары закона і інш. Важным здабыткам рэфармацыйнай ідэалогіі стала патрабаванне аб усталяванні ў грамадстве свабоды думкі і свабоды сумлення. З пункту гледжання айцоў пратэстантызму гэтыя свабоды з'яўляліся прадумоваю і прыкметай антыдэспатычнага, дэмакратычнага грамадства. На думку М. Лютара, на рэалізацыю любога правіла, якое зыходзіць ад волі духоўнай або свецкай улады, павінна быць згода індывіда. Лютар быў упэўнены, што “ні папа ні епіскап, ні які небудзь іншы чалавек не мае права ўсталяваць хаця б адзіную літару над хрысціянінам, калі нябудзе на тое яго асабістай згоды” [1, с. 179]. Гэтая ідэя атрымала развіццё ў творчасці беларускага мысліцеля эпохі Рэфармацыі Сымона Буднага. Ён асуджаў

аўтарытарызм, нецярпімасць, рэлігійны фанатызм тых айцоў царквы і палітычных дзеячоў, якія свой аўтарытэт ставілі вышэй духоўнай свабоды чалавека і “агнем і мячом” укараняні свае погляды. Будны заклікаў да свабоднага абмеркавання спрэчных пытанняў паміж вучонымі, настаўнікамі і вучнямі, прапаведнікамі і прыхаджанамі, багатымі і беднымі. Мысліцель быў упэўнены ў тым, што дзе няма свабоды думкі, там няма свабоды наогул [2, с. 262].

У цэнтры айчыннай прававой канцэпцыі знаходзілася разуменне натуральнага права, як норм паводзін абумоўленых з аднаго боку прыродай, а з другога боку боскімі законамі (прадпісаннямі Бібліі). Такі падыход да трактоўкі натуральнага права быў сфармуляваны пад уздзеяннем як рымскага права, так і поглядаў юрыстаў сярэднявечча, у першую чаргу Фамы Аквінскага. Апошні падзяляў законы на боскія і чалавечыя (людскія). Пачатак усім відам законаў дае Вечны закон, які засяроджаны ў Госпадзе і тоесны яму. Ад Вечнага закона бярэ пачатак натуральны закон, які адлюстроўвае ўсеагульныя нормы і ўніверсальныя прынцыпы Вечнага закона ў свядомасці чалавека. Разам з тым, грэхоўнасць, дурныя схільнасці чалавечай натуры вымушаюць заканадаўца на прыняцце пазітыўнага закона, бо дзеля грамадскага парадку і справядлівасці недастаткова адных маральных імператываў, а неабходны дысцыпліна і выкананне тых правілаў паводзін, якія зыходзяць ад дзяржавы. Пазітыўны чалавечы закон бачыўся мысліцелю канкрэтызацыяй натуральнага закона, але ў адрозненне ад апошняга яго змест мог быць зменены воляй заканадаўцы. Разам з тым, Аквінскі папярэджваў, што справядлівым пазітыўны закон можа быць толькі ў выпадку яго адпаведнасці патрабаванням натуральнага і боскага закону. Калі пазітыўны закон усталяваны выключна для выгады ўладароў, насуперак агульнаму дабру, ён не можа лічыцца справядлівым [3, с. 142-143].

Згодна з антрапацэнтрычнай канцэпцыяй, якая фарміравала рэнесансава-гуманістычны светапогляд мысліцеляў XVI ст., чалавек не можа слепа прытрымлівацца боскай наканаванасці, а павінен, сутыкнуўшыся з праблемамі, разлічваць на ўласныя сілы, самастойна тварыць свой лёс. Такі падыход не мог не адбіцца на разуменні права, якое ў палітыка-прававой думцы Беларусі разглядаемага перыяду атаясамліваецца з законам, які забяспечваецца дзяржаўным прымусам. Разам з тым, безумоўна, прызнаецца і боскі пачатак. Законам боскім падпарадкаваны ўладары дзяржаў, іх улада не распаўсюджваецца на законы Усявышняга. Такім чынам, краевугольным каменем праваразумення эпохі Адраджэння выступае дуалізм боскага (пазаямнога) і чалавечага (зямнога) законаў. [4, с. 56]

Характэрнай рысай прававой думкі рэнэсансавай Беларусі было зацвярджэнне асноватворнай для цывілізаванага грамадства ідэі законнасці, якая знайшла сваё месца ў творчасці Ф. Скарыны, працах М. Літвіна, А. Волана, С. Буднага, С. Сапегі, П. Раізія і інш. Айчынныя мысліцелі былі ўпэўнены, што для панавання справядлівасці неабходны дасканалыя законы, а таксама прафесійная дзейнасць па іх рэалізацыі, якая павінна ажыццяўляцца суддзямі і прадстаўнікамі ўрадавых структур на падставе законнасці і дабрасумленнасці. Напрыклад, П. Раізій у працы “Заключэнне Петра Раізія, каралеўскага юрысконсульта, аб справах, якія былі заслуханы ў судовых паседжаннях Літвы і аб абскарджанні судовых рашэнняў” падрыхтаванай у 1563 г. адзначаў, што для панавання справядлівасці, акрамя дасканалых законаў, вельмі важнай з’яўляецца дзейнасць урадавых структур, якія праводзяць законы ў жыццё, бо справядлівай трэба лічыць не тую дзяржаву, якая мае законы і пэўнае права, а тую “якая ўжывае законы і пэўнае права” [5, с. 301]. Дарэчы, вышэй адзначаны трактат П. Раізія, у якім аналізаваліся праблемы правапрымянення на падставе судовай практыкі вышэйшых судов ВКЛ і тлумачэння рымскіх юрыстаў, меў шырокі рэзананс сярод еўрапейскіх правазнаўцаў і друкаваўся ў XVI ст. тры разы – у Кракаве, Франкфурце-на-Майне, Венецыі [5, с. 301].

Беларускія гуманісты ставілі пытанні аб законнасці і справядлівасці судовых рашэнняў, аб строгім падпарадкаванні суддзі закону і магчымаму адыходу ад літары закона ў імя справядлівасці. Разам з тым, яны падкрэслівалі, што права судзейскага меркавання можна даверыць толькі добра адукаваным і выхаваным у духу закона суддзям. Напрыклад, Ф. Скарына лічыў што ў інтарэсах “добра паспалитага” на пасады суддзяў неабходна прызначаць такіх службовых асоб, якія адрозніваюцца законапаслухмянасцю, не атрымліваюць хабар і не ператвараюць свае пасады ў крыніцу асабістага ўзбагачэння. Ён пісаў: “Да судять людей судом справедливым, и да не уклоняться ни на жадную старану, и да не зрять на лица, и не принимают даров” [6, с. 115].

Настойваў на прымяненні ў судаходстве прынцыпаў законнасці і справядлівасці С. Будны, які лічыў іх галоўнымі атрыбутамі дзяржаўнага жыцця. Характарызуючы вобраз суддзі ён засяроджваў увагу на такіх яго якасцях як богабаязь, справядлівасць, сумленнасць, міласэрднасць: “Яны мусяць ведаць законы, мець высокую адукацыю, быць акуратнымі і спраўнымі, а галоўнае – не ласымі на чужое і не хцівымі” [7, с. 208].

Аб святым абавязку службовых асоб, у прыватнасці суддзяў, дзейнічаць на карысць грамадства і дзяржавы, разважаў А. Волан. У трактаце “Пра дзяржаўнага мужа і яго асабістыя дабрачыннасці” ён

пісаў: “Вялікай пахвалы ў справядлівасці годны той, хто захоўвае непарушнасць устанаўленняў і законаў краіны, і, паколькі ў іх закладзены даброты дзяржавы, не дазваляе ніякаму ліхадзею парушаць іх” [8, с. 78]. Волан разглядаў суддзю, як своеасаблівага ахоўніка права і лічыў, што ён павінны быць праўдзівым і мудрым, каб яго памылкі і дурасці не прынеслі вялікай шкоды грамадзянам. Мысліцель жадаў бачыць у суддзях непрадузятых абаронцаў інтарэсаў усіх людзей. Таму ён патрабаваў прызначаць на пасады суддзей асоб адукаваных, добра ведаючых права. Спадзяванні вялікіх рэнесансавых мысліцеляў знаходзілі водгук у дзяржаўным заканадаўстве і судовай практыцы. Так, у звароце да усіх саслоўяў ВКЛ з нагоды выдання Статута 1588 г. падканцлер Леў Сапега заклікаў сачыць каб “... у суды і ў трыбуналы выбіралі не толькі людзей добрых, якія гэтыя правы нашы добра ведаюць, але богабязных і дабрадзейных, якія б не для карысці сваёй і на шкоду бліжняга з-за сквапнасці сваёй і для падарункаў правы скажалі, але, простым парадкам ідучы, святой праўды і справядлівасці прытрымліваліся...” [9, с. 16]. Патрабаванні да суддзяў, выказаныя мысліцелямі ВКЛ, знайшлі адлюстраванне ў дзяржаўным заканадаўстве. Так, у арт. 1 р. IV Статута 1588 г. замацавана прысяга суддзі і падсудка земскага павятовага суда, у якой адзначаны абавязак апошніх судзіць: “...не даючы паблжкі высокім і ніжэйшым станам, не гледзячы на тых, хто мае дастойныя чыны і пасады, на багатага і на беднага, на прыяцеля кроўнага захаванага, ані на непрыяцеля, ... не са страху, не за хабар і дары, ані спадзеючыся на дары, ... ані баючыся пакарання, помсты і пагроз, але самога Бога і яго святую справядлівасць, і права агульнае, і сумленне сваё перад вачамі маючы...” [9, с. 60–61].

Такім чынам, рэнесансавыя мысліцелі Беларусі лічылі, што права судзейскага меркавання пры вынясенні рашэнняў можа быць дадзена толькі асобам, ведаючым законы краіны і валодаючым высокімі маральнымі якасцямі.

Найбольш дакладна праблемы законапраўя і беззаконня, юрыдычнай адказнасці, інтэрпрытацыі і рэалізацыі закона, суадносін духу і літары закона распрацаваны ў творы А. Волана “Аб грамадзянскай або палітычнай свабодзе” (1571 г.). Ісціннасць закона Волан, як і Скарына, Будны, Сапега бачыў у адпаведнасці яго прынцыпу справядлівасці. Разам з тым, мысліцель быў упэўнены, што гэты прынцып можа быць рэалізаваны пры ўмове адэкватнай інтэрпрытацыі закона. А. Волан папярэджваў тых хто ажыццяўляе правасуддзе, што абстрактнае тлумачэнне закона, якое не ўлічвае абставін здзяйснення злачынства можа прывесці да парушэння справядлівасці. Ці магчыма караць смерцю злодзея, пытаў правазнаўца, якога падштурхнулі да

крадзяжу жабрацтва і голад? Калі ў дадзеным выпадку суддзя выносіць смяротны прысуд, кіруючыся літарай закона “будуць усе падставы сказаць, што суддзя не разумее сутнасці дабра і справядлівасці, а таму хутчэй парушыў закон, чым выконваў належным чынам усе яго патрабаванні” [10, с. 89]. На думку Волана, усялякая няяснасць і нявызначанасць у законе павінна служыць падставай яго тлумачэння на карысць абвінавачванага і змякчэння юрыдычнай адказнасці апошняга пры вынясенні прысуду.

Мысліцель быў упэўнены, што любы закон застанецца фікцыяй, калі няма ўлады, якая яго рэалізуе. Манарх, які стаіць на чале дзяржавы павінны быць мудрым, дасведчаным ахоўнікам законаў і разумным іх інтэрпрэтатарам. Справядлівасць у грамадстве, вучыў А. Волан, забяспечвае па-першае, існаванне законаў, створаных на карысць жыхароў краіны і, па-другое, – жаданне уладатрымальнікаў накіроўваць гэтыя законы на агульнае дабро.

Важна адзначыць, што заканадаўства краіны паслядоўна арыентавала судаводства на рэалізацыю прынцыпа – ніхто не можа быць асуджаны без віны. Гэты прынцып быў замацаваны ў нормах прывілея 1447 г., Судзебніка 1468 г., першага і другога статутаў. У Статуце 1588 г. ён набывае тое гуманістычнае значэнне, якога патрабавалі рэнесансавыя беларускія мысліцелі. Заканадаўца прадпісвае суддзям у выпадку ўзнікнення сумнення ў вінаватасці падсуднага схіляцца да вызвалення яго ад пакарання: ”... склоннейший имеет быть ку вызволенью, нежели ку каранью” (р. XIV, арт. 3) [11, с. 332].

Такім чынам, разглядаючы праблемы законнасці і правапарадка, мысліцелі рэнесансавай Беларусі зыходзілі з палітычнай і прававой рэчаіснасці ВКЛ, існуючых праблем у прававой адукацыі, законатворчасці, судовай сістэме. Тэарэтыка-прававая база, створаная мысліцелямі-правазнаўцамі беларускага Адраджэння, садзейнічала распаўсюджванню прававых ведаў, фарміраванню адной з самых дасканалых прававых сістэм у Еўропе, рэфармаванню судовага ладу дзяржавы.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. История политических и правовых учений: Учебник для вузов. Под общ. ред. В.С. Нарсесянца. 2-е изд., стер. М.: Норма - Инфра, 1999. 736 с.
2. Падокшын С.А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры/ Мінск : Бел. навука, 2003. 316 с.
3. История государственно-правовых учений: Учебник. Отв. Ред. В.В. Лазарев. М.:Спарк, 2006. 672 с.

4. Вішнеўскі А.Ф., Вішнеўская І.У. Правапрымяненне ў палітыка-прававой думцы Беларусі эпохі Адраджэння //Труд. Профсоюзы. Общество. 2018 №2 (60). С.56-60.
5. Дзербіна Г.В. Права Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксце агульнасці і разнастайнасці романа-германскай прававой сям’і. Гісторыя і сучаснасць: беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнееўрапейскім цывілізацыйным кантэксце : зборнік навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння прафесара І. А. Юхо / рэдкал. : С.А. Балашэнка (гал. рэд.) і [інш.]. Мінск : Бизнесофсет, 2012. С. 300–307.
6. Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мінск : Навука і тэхніка, 1969. 240с.
7. Будны С. Вызнанне хрысціянскага збору Вялікага Княства аб уладзе і ўсялякім урадзе каратка пацверджанае святым пісьмом. Мінск: Універсітэцкае, 1993. С. 202–211.
8. Белорусские мыслители XVI-XVII вв . : Избранные труды. Минск : ред. жур. “Промышленно-торговое право”, 2017. 320 с.
9. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. / пер.на бел. мову А. С. Шагун. Мінск : Беларусь, 2002. 207 с.
10. Волян А. Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе. Мінск : Зміцер Колас. 2009. 142 с.
11. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Давед. Камент. Мінск:БелСЭ, 1989. 573 с.